

УДК 94(47+57=161.2):342.7(477:71)

**“THE WEST MUST SPEAK OUT...”*:
ДЖОН ДІФЕНБЕЙКЕР ПРО НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВА УКРАЇНЦІВ
У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ**

Руслан СІРОМСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

Проаналізовано діяльність прем'єр-міністра Канади Джона Діфенбейкера (1957–1963), спрямовану на захист національних прав українців у Радянському Союзі. До основних питань, які канадський політик упровадив до канадського суспільного дискурсу, належали проблеми порушення конституційно гарантованих прав людини в Українській РСР, арешти і переслідування дисидентів, реалізація права народу на самовизначення, відкриття канадського консульства в Києві тощо. Окремо простежено заходи й ініціативи Дж. Діфенбейкера на міжнародній арені, зокрема виступ 26 вересня 1960 р. на Генеральній Асамблеї ООН та реакцію на нього в Радянському Союзі, створення Міжнародного комітету захисту прав людини. Відзначено, що навіть після відставки з посади прем'єр-міністра Канади, Дж. Діфенбейкер активно цікавився ситуацією в Українській РСР, виступаючи на захист національних прав її мешканців.

Ключові слова: Дж. Діфенбейкер, права людини, самовизначення, дисиденти, Канада, Українська РСР, консульство, ООН.

У світовій історії ХХ ст. знайдеться не так багато іноземних політиків вищого рангу, котрі системно і послідовно обстоювали б українські інтереси. На жаль, чимало лідерів країн Заходу сприймали Україну / УРСР як відповідник американського штату в складі Радянського Союзу – таку собі “радянську Пенсільванію” (за визначенням американського дипломата Джорджа Кеннана)¹. На цьому тлі якісно вирізняється постать прем'єр-міністра Канади Джона Діфенбейкера (1957–1963), котрого поза всякими сумнівами можна зарахувати до когорти найбільш проукраїнських державних мужів другої половини ХХ ст.

Джон** Джордж Діфенбейкер (1895–1979) народився у німецько-шотландській сім'ї у містечку Ньюстадт (провінція Онтаріо), проте з дитячих років разом з

* Винесений у заголовок статті вислів “*The West must speak out*” (“Захід повинен говорити”) – у розумінні постійно актуалізувати на міжнародному рівні питання національних прав українців, який пролунав 4 листопада 1973 р. у виступі Дж. Діфенбейкера на Другому світовому конгресі вільних українців, що відбувався у Торонто (Notes of a speech by the Rt. Hon. John G. Diefenbaker, P. C. у *Другий світовий конгрес вільних українців. Матеріали – Rapport – Transacciones – Kongressberichte* (Торонто; Нью-Йорк; Лондон: Harmony Printing Limited, 1986), 285).

¹ Editorial, “Prime Minister Trudeau’s Political Game,” *The Ukrainian Quarterly. A Journal of East European and Asian Affairs*, no. 3 (Autumn 1971): 232.

** В українськомовних виданнях Канади часто писали *Джан*.

сім'єю проживав у Західній Канаді. В університеті Саскатуна він здобув фах правника і з 1919 р. працював адвокатом у кримінальних справах, за свою двадцятирічну діяльність урятувавши від смертної кари 18 осіб². Після Першої світової війни розпочалася політична кар'єра Дж. Діфенбейкера, щоправда спершу не надто вдало. У 1925 і 1926 рр. він, як кандидат від Прогресивно-консервативної партії в окрузі Принс Альберт (Саскачеван), двічі поспіль програвав вибори до Палати громад канадського парламенту. Попри це Дж. Діфенбейкера, як вмілого організатора й неперевершеного оратора, у 1936 р. обрали лідером прогресивних консерваторів Саскачевану. У 1940 р. з третьої спроби йому вдалося виграти вибори до парламенту, цього разу в окрузі Лейк Сентер (Саскачеван). Відтоді його неодмінно обирали депутатом парламенту – спершу від Лейк Сентер, а з 1953 р. від округу Принс Альберт. Характерно, що останні вибори Дж. Діфенбейкер виграв у цьому окрузі 1979 р. – за три місяці до своєї смерті³.

Дж. Діфенбейкер визнавав вплив українського середовища Західної Канади на формування свого світогляду: *“Я зустрічався з ними (українцями. – Р. С.) в Саскачевані як малий хлопчина, як студент, як молодий адвокат”*⁴. Виростаючи поміж українців, майбутній політик засвоїв чимало українських висловів, зокрема у його лексиконі звичними були такі слова, як “капуста”, “бараболя”, “пшениця” та низка інших⁵. Політик відзначав приязну українську вдачу, *“прагнення волі”*, а також *“рішучість і витривалість”* (називав українців найбільш витривалими борцями за свободу)⁶. Водночас Дж. Діфенбейкер не міг збагнути, чому радянська пропаганда називала повоєнних українських поселенців до Канади *“заокеанськими покидьками”* і *“зрадниками батьківщини”*⁷.

Починаючи з другої половини 1950-х років Дж. Діфенбейкер став активно долучатися до різного роду заходів канадських українців. Зокрема, 15 квітня 1956 р. він виголосив промову на вічі у Торонто, а 5–7 липня 1956 р. відвідав V Конгрес українців Канади у Вінніпегу. Показово, що його інтерв'ю використав режисер Василь Авраменко у фільмі про українських піонерів-емігрантів у Канаді⁸. Тоді ж політик почав активно порушувати питання дотримання прав людини в УРСР. Наприклад, 1 серпня 1956 р. у дебатах в канадському

² “Diefenbaker John. Biography,” accessed July 19, 2016, <https://www.collectionscanada.gc.ca/primeministers/h4-3331-e.html>.

³ Arthur Slade, *John Diefenbaker. An Appointment with Destiny* (Montreal: XYZ Publishing, 2001), 143–144.

⁴ *Українські вісті*, 2 вересня 1965.

⁵ “Tributes to the Senator,” in Paul Yuzyk, *For a Better Canada: A Collection of Selected Speeches Delivered in the Senate of Canada and at Conferences in Various Centres across Canada* (Toronto: Ukrainian National Association, 1973), 342.

⁶ *Українські вісті*, 2 вересня 1965.

⁷ “Дати свободу Україні,” *Екран* 47–50 (Вересень 1969 – квітень 1970): 28.

⁸ *Український голос*, 18 вересня 1957.

парламенті щодо зовнішньої політики Оттави, Дж. Діфенбейкер звернув увагу канадського політикуму на таке ганебне явище в СРСР як виправно-трудова табори та відсутність вільних виборів, окремо згадавши про поневолених українців, поляків і балтійські народи. У боротьбі проти проявів комунізму він закликав країни Заходу вдатися до економічних санкцій, зокрема припинити купувати радянські стратегічні товари і сировину (бавовну, пшеницю)⁹.

14 грудня 1956 р. Дж. Діфенбейкера обрали главою Прогресивно-консервативної партії Канади і на цій посаді він залишався до 1967 р., коли поступився місцем Роберту Стенфілду. Уже на перших федеральних виборах очолювані новим керівником консерватори здобули перемогу, а Дж. Діфенбейкер став 13-м прем'єр-міністром країни (1957–1963). Вважається, що його перемози посприяли вихідці із Східної Європи, які активно голосували за консерваторів¹⁰. Авторитетний публіцист Пітер Ньюмен висловлював категоричне міркування, згідно з яким, усі реверанси Дж. Діфенбейкера у бік українців й інших поневолених народів, були зумовлені лише бажанням заручитися електоральною підтримкою¹¹. Утім, таке припущення підважує той факт, що Дж. Діфенбейкер не “забував” про українців і на посаді очільника уряду, а навпаки отримав більше можливостей порушувати українське питання на різних рівнях. Наприклад, новий прем'єр не знехтував можливістю виступити на урочистостях з нагоди 40-річчя української державності у січні 1958 р.¹² або ж бути присутнім на VI Конгресі Українців Канади (9–12 липня 1959 р.)¹³ тощо.

Не заперечуючи вагомості підтримки консерваторів “новими канадцами”, себто вихідцями зі Східної Європи, варто зважати на комплексність причин їхньої перемоги на виборах: по-перше, частина канадців “втомилася” від багаторічного урядування лібералів (починаючи з 1935 р.); по-друге, на той час підійшла до завершення повоєнна позитивна економічна кон'юнктура; по-третє, спрацював фактор лідера – якщо лібералів очолював 75-літній Луї Сен-Лоран, котрий заледве читав заготовлені спічрайтерами промови, то консерваторів – енергійний політик і вроджений оратор, причому один з кращих у політичній історії країни¹⁴. Представник молодшої генерації канадських консерваторів Джо Кларк згадував: “Коли мені було 17 років я вперше почув його виступ у громадському центрі нашого містечка. Я спостерігав, як його очі горіли, коли він розповідав про свою “візію нової і великої Канади”¹⁵. Водночас один із учасників виборчої

⁹ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*, 21st Parl., 3^d sess., 1956, vol. 7, 6795.

¹⁰ Christian P. Champion, “Courting «Our Ethnic Friends»: Canadianism, Britishness, and New Canadians, 1950–1970,” *Canadian Ethnic Studies* 38, no. 1 (2006): 25.

¹¹ Peter Newman, *Renegade in Power: The Diefenbaker Years* (Toronto: McClelland and Stewart Limited, 1973), 260.

¹² *Winnipeg Free Press*, January 24, 1958.

¹³ *Український голос*, 15 липня 1959.

¹⁴ “John Diefenbaker: A good prime minister?” accessed July 7, 2016, <http://www.cbc.ca/archives/entry/john-diefenbaker-a-good-prime-minister>.

¹⁵ “He made it matter to be Canadian,” *A Globe and Mail Special* (January 2002), 2.

кампанії консерваторів Остап Винницький так описував свої враження від політичної кампанії Дж. Діфенбейкера:

“Він справляв на кожного величезне враження: прекрасний оратор із рідкісно логічним викладом думок, толерантний, комунікабельний [...]. Як людина з широким демократичним кругозором був проти будь-якої диктатури, терору, репресій, насильства”¹⁶.

Політика Дж. Діфенбейкера на чолі уряду була радикальною і часто проводилася всупереч традиційним цінностям Прогресивно-консервативної партії. Він виступив з концепцією “одна держава – одна нація”, котра передбачала побудову “нової Канади”, в якій усі жителі матимуть рівні права та можливості, здійснюватимуть контроль над економічним, політичним та культурним життям країни¹⁷. Водночас уряд Дж. Діфенбейкера удосконалював систему соціального забезпечення та охорони здоров’я, заклавши таким чином сучасну соціальну систему держави. Важливим здобутком у його діяльності стало ухвалення 1960 р. “Біллю про громадянські права”, який, зокрема, закріпив свободу слова та зібрань, виключав дискримінацію за ознаками кольору шкіри, віросповідання або етнічної приналежності. Якось в інтерв’ю телекомпанії *CBC* Дж. Діфенбейкер пояснив своє наполягання ухвалити подібний документ таким чином:

“Ще маленьким хлопчиком я особисто бачив дискримінацію франкоканадців, корінних народів, метисів і європейських іммігрантів. Їх сприймали як непроханих гостей, які ніколи не зможуть стати канадцами. Вони були громадянами другого гатунку”¹⁸.

У національному відношенні Дж. Діфенбейкер розглядав Канаду, як “квітник, де кожна квітка відповідає тому чи іншому етносу”¹⁹. На посаді прем’єр-міністра він запам’ятався декількома революційними кадровими рішеннями, які пояснював прагненням гарантувати рівні можливості усім громадянам Канади, незалежно від етнічної приналежності²⁰. Виступаючи у парламенті 29 березня 1958 р., політик заявив:

“Я перший прем’єр-міністр країни не англійського чи французького походження [...]. Я дуже щасливий заявити, що сьогодні в Палаті громад, у нашій партії присутні члени італійського, голландського, німецького, скандинавського, китайського і українського походження – і всі вони канадці”²¹.

¹⁶ Марта Онуфрив, “Джон Діфенбейкер – оборонець поневолених українців,” доступ отримано 7 липня 2016, <http://maidan.org.ua/static/mai/1184268959.html>.

¹⁷ John Diefenbaker, *One Canada. Memoirs of the Right Honourable John G. Diefenbaker. The Tumultuous Years 1962–1967* (Toronto: MacMillan of Canada, 1977), 286.

¹⁸ “John Diefenbaker and the Canadian Bill of Rights,” accessed July 19, 2016, <http://www.cbc.ca/archives/entry/john-diefenbaker-and-the-canadian-bill-of-rights>.

¹⁹ “Канадські вибори,” *Нові дні 190* (листопад 1965), 1–2.

²⁰ “He made it matter to be Canadian,” *A Globe and Mail Special* (January 2002), 1.

²¹ Champion, “Courting «Our Ethnic Friends»,” 32.

Кадрова політика із залученням до керівництва державою торкнулася й україноканадців. Зокрема, 21 червня 1957 р. Дж. Діфенбейкер призначив на посаду міністра праці Михайла Старчевського (Майкла Стара), якому судилося стати першим федеральним міністром українського походження. Характерно, що це призначення привернуло увагу канадської преси не лише до постаті самого М. Стара, а й усієї української громади Канади (див., наприклад, статтю Пітера Стурсберга *First of Ukrainian Race in Cabinet. Mike Star Tackles Labor Problem – Symbol of Tory “New Look”*)²². 15 січня 1959 р. Дж. Діфенбейкер іменував сенатором українського адвоката із Саскатуна, свого довголітнього приятеля Івана Гнатишина²³. Таким чином, уперше в історії у верхній палаті канадського парламенту одночасно засідали двоє українців – Іван Гнатишин та Вільям Вал (Василь Волохатюк), призначений ще 1955 р. Л. Сен-Лораном. Після смерті у 1963 р. В. Вала місце в Сенаті, за рекомендацією прем'єр-міністра Канади зайняв інший українець, історик Поль (Павло) Юзик²⁴.

На думку дослідника Крістіана Шампійона, консерватори намагалися дати дорогу в політику більшій кількості “нових канадців”, пожинаючи з цього політичний капітал²⁵. Утім, як нам видається, така політика передусім сприяла інтеграції недавніх іммігрантів у політичне життя Канади, а для українців вона ще й означала визнання їхнього внеску в розбудову країни їхнього поселення. Показовими у цьому плані є слова сенатора П. Юзика: “Я канадець, я вільний канадець, вільний говорити без страху і поклонятися Господу Богу, вільний чинити так, як я думаю, вільний протистояти тому, що вважаю помилковим, вільний обирати уряд своєї країни”²⁶.

Більшість дослідників схильні трактувати закордонну політику Дж. Діфенбейкера як контроверсійну, позаяк у ній антикомунізм переплітався з елементами антиамериканізму (чого вартий хоча б той факт, що Канада всупереч тискові з боку США підтримувала достатньо дружні стосунки з Кубою)²⁷. Відносини з Радянським Союзом украї загострилися з набуттям розголосу “справи Гузенка” – внаслідок розсекречення більше сотні таємних документів про існування у Канаді та деяких інших країнах Заходу розгалуженої радянської шпигунської мережі²⁸. Лише десять років по тому – з часу візиту в 1955 р. до СРСР міністра закордонних справ Канади Лестера Пірсона, намітилися певні контури співпраці, передусім у сфері торгівлі й освоєння

²² *Toronto Daily Star*, July 8, 1957.

²³ *Український голос*, 21 січня 1959.

²⁴ *Український голос*, 13 лютого 1963.

²⁵ *Champion*, “Courting «Our Ethnic Friends»,” 32.

²⁶ Paul Yuzyk, *Ukrainian Canadians: Their Place and Role in Canadian Life* (Toronto: Ukrainian Canadian Business and Professional Federation, 1967), 92.

²⁷ Jamie Glazov, *Canadian Policy toward Khrushchev's Soviet Union* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002), 138.

²⁸ John Earl Haynes, and Harvey Klehr, *Early Cold War Spies: The Espionage Trials that Shaped American Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 55.

Арктики, яка зрештою стала предметом міждержавних непорозумінь²⁹. Зневага Москви до суверенітету Угорщини в 1956 р., у поєднанні з постійним порушенням прав людини всередині самого Радянського Союзу, зробили канадсько-радянські відносини відверто проблемними³⁰. Канадське керівництво усвідомлювало, що зміна радянської тактики в напрямку співіснування двох соціально-економічних систем жодним чином не означала відмову від загальної стратегії комунізму – домінування у всьому світі³¹. Виступаючи 5 червня 1960 р. в університеті Індіани (США), Дж. Діфенбейкер закликав західний світ виробити “цілеспрямовану і розумну” політику супроти Радянського Союзу, не обмежуватися лише реагуванням на радянські виклики, а діяти активно і “не збиватися з курсу”³².

Нагода продемонструвати рішучість випала Дж. Діфенбейкеру у вересні 1960 р. в Нью-Йорку, коли розпочала свою роботу ювілейна XV сесія Генеральної Асамблеї ООН. На ній значну увагу присвятили остаточній ліквідації колоніальної системи у світі. Глава радянської делегації, перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов запропонував ухвалити від імені ООН Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам, що викликало жваву дискусію у залі. Це, зокрема, спонукало прем'єр-міністра Канади на наступному засіданні 26 вересня 1960 р. піддати гострій критиці Радянський Союз за “деструктив”, який Москва вносить у діяльність ООН, позбавляючи її роботу ефективності³³. Дж. Діфенбейкер виступив з осудом тиранії у Радянському Союзі та колоніалізму в Центрально-Східній Європі і, за влучним висловом дослідника Артура Слейда, “роззброїв” М. Хрущова³⁴:

“У своїй промові Хрущов агітував за проголошення декларації “про повну ліквідацію колоніального режиму” [...]. Він говорив про колоніальне рабство, експлуатацію і чужоземне рабство. Цей погляд просуває володар найбільшої колоніальної сили в світі. Після закінчення останньої війни сімнадцять колоніальних країн і територій з 40 мільйонами населення цілком унезалежилися від Франції і стали самостійними державами. Водночас чотирнадцять колоній з населенням понад 500 мільйонів отримали повну державну свободу у Співдружності (Англія) [...]. Скільки Радянський Союз звільнив людей? Як ми можемо змиритися з трагедією угорського повстання 1956 р.? Що з Литвою, Естонією і Латвією? Що з волелюбними українцями і багатьма іншими східноєвропейськими народами? [...] Хрущов також говорив: “Історичний розвиток подій ставить питання цілковитої ліквідації колоніального володіння – негайно і безумовно”. Це правильно, але в

²⁹ Burton T. Richardson, *Canada and Mr. Diefenbaker* (Toronto: McClelland and Stewart, 1962), 79.

³⁰ Joseph Black, *Canada in the Soviet Mirror: Ideology and Perception in Soviet Foreign Affairs, 1917–1991* (Ottawa: Carleton University Press, 1998), 264.

³¹ Erika Simpson, “New Ways of Thinking about Nuclear Weapons and Canada’s Defence Policy,” in *Diefenbaker’s Legacy*, ed. Donald C. Story and Bruce R. Sheppard (Regina: Canadian Plains Research Centre, 1998), 25.

³² Richardson, *Canada and Mr. Diefenbaker*, 82.

³³ *The Windsor Star*, September 26, 1960.

³⁴ Slade, *John Diefenbaker. An Appointment with Destiny*, 167.

міжнародних справах не може бути подвійних стандартів... Я закликаю (Хрушова. – Р. С.) дати цим націям [...] право на вільні вибори, щоб вони мали можливість вибрати уряд, який дійсно забезпечить їм свободу”³⁵.

Сказане Дж. Діфенбейкером збурило присутніх на засіданні Генеральної Асамблеї. Постійний представник СРСР у Раді безпеки ООН Валеріян Зорін вислухав лише половину виступу, після чого демонстративно залишив засідання³⁶. Намагаючись втихомирити і закликати до порядку розбурхану пристрастями залу, головуючий гримав своїм молотком доти, доки не зламав його³⁷.

У відповідь на виступ Дж. Діфенбейкера глава делегації УРСР на Генасамблеї ООН Микола Підгорний засудив втручання у внутрішні справи українського народу, послуговуючись пропагандистськими фразами на кшталт “кампанія наклепів”, “гітлерівське охвістя”, “замовлення імперіалістів США” і т.п. Із неабияким пафосом він наголосив:

“Ці дешеві маскаради викликають обурення у 42-мільйонного українського народу. Вони також зачіпають глибокі почуття любові до матері-України серед української трудової еміграції, яка проживає в США і Канаді, ображають її національну гідність, бо для всіх нас, українців, Радянська Україна є втіленням вільного життя і справжньої незалежності [...]. Слухаючи Діфенбейкера, можна подумати, що він, очевидно, сплутав аудиторію високого міжнародного форуму, яким є ООН, з тим десятком крикунів, що пікетують у ці дні делегації, які прибули на сесію, або з радою НАТО, де дозволено говорити все, що має антирадянську спрямованість. Як би там не було, але саме трибуну ООН обрав канадський прем'єр для негідних випадів на адресу народів ряду країн – членів ООН, в тому числі проти українського народу. Він намагався виставити себе мало не в ролі “визволителя” українського народу – і це не перша його спроба”³⁸.

Промова Дж. Діфенбейкера викликала схвалення з боку лідерів країн Заходу, зокрема президента США Двайта Ейзенгавера та прем'єр-міністра Великої Британії Гарольда Макміллана. Останній охарактеризував виступ прем'єр-міністра Канади як “приголомиливий” і “блискучий”³⁹. Удома, на летовищі в Оттаві, Дж. Діфенбейкера піднесено зустрічали декілька сотень людей, а латвійські дівчата дарували квіти. Газета “Український голос” резюмувала: “[Діфенбейкер] зробив виклик Хрущову, щоб він дав мільйонам людей в Європі й Азії під совєтським пануванням право вільних виборів, аби вони вирішили своє власне політичне майбутнє”⁴⁰.

³⁵ “The Soviet subversion of the United Nations,” in Yuzyk, *For a Better Canada: A Collection of Selected Speeches*, 196–197.

³⁶ Newman, *Renegade in Power: The Diefenbaker Years*, 259.

³⁷ Марта Онуфрив, “Джон Діфенбейкер – оборонець поневолених українців,” доступ отримано 7 липня 2016, <http://maidan.org.ua/static/mai/1184268959.html>.

³⁸ *Літературна газета*, 7 жовтня 1960.

³⁹ Newman, *Renegade in Power: The Diefenbaker Years*, 260.

⁴⁰ *Український голос*, 5 жовтня 1960.

Таким чином, за визначенням канадського історика Бартона Річардсона, Дж. Діфенбейкера судилося стати “новим героєм в очах представників забутих націй Східної Європи”⁴¹. Він отримав велику кількість вдячних телеграм від низки громадських організацій вихідців із Східної Європи, зокрема від глави уряду УНР в екзилі Миколи Лівіцького⁴². Канадський громадський діяч Михайло Сосновський так охарактеризував наслідки виступу Дж. Діфенбейкера:

“І хоч цей канадський почин не увінчався бажаним успіхом, вже той самий факт, що питання російського колоніялізму стало предметом дипломатичної акції на міжнародному терені, має свою вимову і своє значення. Не можна сумніватися в тому, що і в майбутньому виникнуть подібні можливості і треба тільки бути готовому ті можливості використати в цілій ширині”⁴³.

Хоч ейфорія від виступу Дж. Діфенбейкера на засіданні Генеральної Асамблеї ООН у середовищі україноканадців була чималою, більшість з них усвідомлювала дійсний стан справ. Либонь, найточніше ці міркування ще раніше узагальнив канадський публіцист українського походження Мар’ян Дальний (Горгота):

“Прикро це стверджувати, але ствердити треба: т. зв. вільний Захід цілком не збирається визволяти поневолені народи Сходу, бо немає належного ідейного багажу. Цинічний, утомлений Захід сам чекає “визволення”. Не від комуністів, щоправда, але від тих, що в огні комуністичного досвіду мали б морально й політично оновити себе, зробити порядок у себе й дати приклад усьому світові [...]. Це можна вчитати поміж рядками писань найвідоміших західників – від Арнольда Тойнбі аж до Джорджа Кеннана”⁴⁴.

Подібним чином указував Іван Лисяк-Рудницький:

“Ми мусимо бути свідомі того, що наші реальні можливості дуже обмежені. Державні мужі Заходу ведуть політику згідно з інтересом своїх країн, як вони його розуміють. Було б смішно чекати, що вони стануть цей курс міняти, бо так хочеться українцям [...]. Максимум того, до чого можемо прямувати та й що вимагатиме від нас чималої зручності: щоб керівники закордонної політики західних держав, без уваги на конкретні зміни, по змозі брали до уваги існування української проблеми, як силового чинника в комплексі СРСР та соціалістичного блоку”⁴⁵.

⁴¹ Richardson, *Canada and Mr. Diefenbaker*, 85.

⁴² *Український голос*, 12 жовтня 1960.

⁴³ Михайло Сосновський, *Україна на міжнародній арені: проблеми і перспективи української зовнішньої політики* (Торонто; Оттава: Видавництво дослідного інституту “Студіум”, 1966), 203.

⁴⁴ “Політика і наша дійсність. Міркування східняка над книжкою західнячки,” у Мар’ян Дальний (Горгота), *Вибране: Люди – події – коментарі* (Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянської Академії”, 2007), 173.

⁴⁵ “Що робити?” в Іван Лисяк-Рудницький, *Історичні есе: в 2-х тт.*; пер. з англ. Уляни Гавришків та Ярослава Грицака (Київ: Основи, 1994), т. 2, 454–455.

Реакція радянської преси на виступ Дж. Діфенбейкера на Генеральній Асамблеї ООН прогнозовано виявилася різко негативною і супроводжувалася образливими карикатурами. В одну мить канадський прем'єр перетворився у “найбільш зненавидженого державного мужа в СРСР”⁴⁶. “Правда” назвала промову канадського прем'єра “типовою американською, буржуазною пропагандою”, а “Известия” – “дешевим маскарадом”⁴⁷. У “Радянській Україні” з'явилася редакційна стаття під назвою “Слово українського народу”, в якій мовилося про те, що українці знайшли своє щастя у Радянському Союзі і не потребують визволення⁴⁸. Ще різкішою була стаття письменника Юрія Збанацького у “Літературній газеті” під промовистою назвою “Караван іде вперед, а міністр Діфінбейкер...”⁴⁹.

На виступ Дж. Діфенбейкера відреагували й канадські комуністи, глузуючи з “обіцянки визволити Україну з-під окупації” (слово “визволення” брали у лапки – “*liberate*”)⁵⁰. Зокрема, перепало прем'єрові від одного з лідерів прокомуністичного Товариства об'єднаних українців Канади (ТОУК) Петра Кравчука, котрий назвав Дж. Діфенбейкера “архіреакціонером і запеклим ненависником Радянського Союзу”⁵¹. Редактор канадського україномовного місячника “Нові дні” Петро Волиняк так охарактеризував публікації у радянській пресі, присвячені виступові канадського прем'єр-міністра:

“Як це все штучно, які ті бідні вчені, письменники, малярі, артисти і т.д. не хотіли того всього писати, що вони були змушені писати [...]. Так, усе це – соцзамовлення. Навіть одна провідна ідея, як заданий тон для хору: Діфенбейкер образив почуття волелюбного українського народу [...]. Московські підлабунники в Канаді, які з якоїсь причини звать себе українськими комуністами, і собі пішли в “лобову атаку”, навіть протести до прем'єра Канади вислали [...]. Це все означає, що прем'єр Канади зачепив гаком за основний нервовий вузол російської колоніальної імперії”⁵².

Варто відзначити, що після Другої світової війни канадська дипломатія намагалась проявити себе в ролі посередника і співучасника миротворчих місії ООН, а її представники брали участь у переговорах з врегулювання кризи у Південно-Східній Азії, прикладали зусилля у вирішенні Суецької кризи 1956 р. Наприклад, за внесок у врегулювання близькосхідного конфлікту міністр закордонних справ Канади Лестер Пірсон у 1957 р. отримав Нобелівську премію

⁴⁶ “КУК домагається поставити справу московського колоніалізму на найближчій сесії ООН,” *Екран* 10 (травень – серпень 1961): 4.

⁴⁷ *Известия*, 13 октября 1960.

⁴⁸ *Радянська Україна*, 7 жовтня 1960.

⁴⁹ *Літературна газета*, 11 жовтня 1960.

⁵⁰ *The Canadian Tribune*, February 5, 1962.

⁵¹ “Не в інтересах Канади,” у Петро Кравчук, *Листи з Канади. Статті, нариси та памфлети* (Київ: Радянський письменник, 1976), 244.

⁵² Петро Волиняк, “Прем'єр-міністр Канади попав у ціль,” *Нові дні* 130 (листопад 1960), 15–18.

миру. Через усе це за Канадою усталилося реноме держави-миротворця (*peacemaker*)⁵³, а будь-який виступ канадського делегата відтоді не проходив повз увагу світової спільноти. Проте 12 жовтня 1960 р. на XV-й Генеральній Асамблеї ООН трапилася подія, яка дещо затьмарила вересневий виступ Дж. Діфенбейкера⁵⁴. Украй розлючений промовою філіппінського делегата, котрий згадав про позбавлення Москвою прав народів Східної Європи, М. Хрущов став гатити черевиком по трибуні, погрожуючи Заходу “кузькіною матір’ю”⁵⁵. Та заради правди варто зазначити, що Дж. Діфенбейкер і не надто покладав надії на ООН, нерідко критикуючи цю міжнародну організацію за бездіяльність в обстоюванні прав людини у таких державах, як СРСР⁵⁵.

Згадуваний уже П. Ньюмен звернув увагу на емоційність виступів Дж. Діфенбейкера, після яких могло скластися враження, що “Оттава негайно розпочне переговори у напрямку дипломатичного визнання незалежності України”. Свою думку він скріпив прикладом промови прем’єр-міністра на пам’ятному вечорі, приуроченому 100-річчю смерті Тараса Шевченка:

“Коли я читаю його твори, то відчуваю глибоке хвилювання [...]. Я дивуюся як український народ [...] вижив. І не знаходжу простої відповіді, бо все в руках Божого Провидіння, яке оберігає дивовижний (*amazing*) народ для можливого звільнення. Якщо б я не вірив у це, я б не вірив в існування української державності (*nationhood*)”⁵⁶.

Варто також відзначити, що “шевченкова тема” неодноразово з’являлася у промовах Дж. Діфенбейкера. Він цитував окремі уривки Кобзаревих поем (наприклад, уривок з “Кавказу” “Борітеся – поборете!”)⁵⁷, долучився до написання передмови до трьохтомника творів Т. Шевченка, виданого 1961 р. трьома мовами. 9 липня 1961 р. прем’єр-міністр разом з дружиною взяли участь у церемонії відкриття пам’ятника українському поету у Вінніпегу⁵⁸. У цьому контексті канадський прем’єр наголошував:

⁵³ Matthew P. Trudgen, and Joel J. Sokolsky, “The Canadian strategic debate of the early 1960s,” *International Journal* 67, no. 1, (Winter 2011–2012), 187.

⁵⁴ Newman, *Renegade in Power: The Diefenbaker Years*, 260.

* Оскільки для перекладачів цей ідіоматичний вислів видався незрозумілим, його переклали буквально – “Kuz’kina’s mother”. За однією з версій, цим терміном у Радянському Союзі називали найпотужнішу водневу бомбу (інша назва “Цар-бомба”), невдовзі випробовану на Новій Землі.

⁵⁵ “Дати свободу Україні,” *Екран* 47–50 (Вересень 1969 – квітень 1970): 28.

⁵⁶ Newman, *Renegade in Power: The Diefenbaker Years*, 188.

⁵⁷ Дж. Діфенбейкер не був єдиним канадським політиком неукраїнського походження, який в оригіналі читав вірші Т. Шевченка чи був високої думки про творчість Кобзаря. Наприклад, можна згадати прем’єр-міністра Манітоби Дафа Робліна (“Учітеся, брати мої”), або ж депутата Палати громад і пізніше державного секретаря у закордонних справах Пола Мартіна-старшого, котрий називав Т. Шевченка “великим українцем, поезії якого утверджують сподівання сучасних українців на звільнення їхньої вітчизни” (*Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 24th Parl., 4th sess., 1961, vol. 3, 2857).

⁵⁸ “Відкриття пам’ятника Т. Шевченкові у Вінніпегу,” *Екран* 5–6 (вересень – жовтень 1961): 6.

“Минає століття від смерті Тараса Шевченка, великого українського поета, й дуже похвальним є те, що в його честь буде стояти пам’ятник на площі Манітобського Парламенту. Він як поет не лише збагатив літературу свого народу, але і зродив у народі надію на визволення. Він змагався за краще для свого народу й одночасно того самого він бажав для всіх поневолених у цілому світі”⁵⁹.

Варто наголосити на тому, що під час свого виступу на відкритті пам’ятника Т. Шевченку у Вінніпегу, Дж. Діфенбейкер продемонстрував достатньо вичерпні знання з історії України. Він, зокрема, згадав про державницьку політику Ярослава Мудрого (щоправда, називав його імператором. – Р. С.), лихоліття татарської навали, велич короля Данила, Богдана Хмельницького й Івана Мазепи, проголошення УНР та ЗУНР тощо⁶⁰. Тож немає нічого дивного, що VII Конгрес українців Канади (липень 1962 р.) ухвалив рішення нагородити Дж. Діфенбейкера медаллю Т. Шевченка – найпочеснішою нагородою⁶¹.

На позачергових парламентських виборах навесні 1963 р., зумовлених політичною кризою унаслідок дискусії про доцільність розміщення на території Канади американських ядерних ракет, до влади повернулися ліберали на чолі з Л. Пірсоном, започаткувавши т. зв. “ліберальну еру”. Дж. Діфенбейкер спершу був лідером офіційної опозиції у парламенті, а 22 квітня 1965 р. призначив провідником парламентської фракції консерваторів українця Михайла Стара⁶². Перебуваючи в опозиції, Дж. Діфенбейкер залишався бажаним гостем на всіх українських заходах у Канаді, на яких перманентно висловлював підтримку поневоленим українцям. Канадці, на його переконання, не можуть втішатися свободою, коли мільйони інших людей перебувають у радянській неволі⁶³. Як і раніше, політик публічно закликав М. Хрущова “дати українському народові і народам балтійських країн можливість самовизначення шляхом вільних виборів”⁶⁴.

Більшість своїх виступів стосовно українського питання в Радянському Союзі Дж. Діфенбейкер завершував традиційними вітаннями: “Слава Канаді! Слава Україні! Хай живе вільна Україна!”⁶⁵. На перший погляд складалося враження, що це не виступ чільного політика великої держави, а риторика першого-ліпшого українського націоналіста. Ось, наприклад, уривок виступу на святі Української державності 26 січня 1964 р.:

⁵⁹ Цит. за: “Виходить книжка поезій Шевченка у трьох мовах,” доступ отримано 7 липня 2016, <http://www.infoukes.com/newpathway/38-2013-Page-12-1.html>.

⁶⁰ “Уривок з промови прем’єра Канади на відкритті пам’ятника Шевченка у Вінніпегу,” *Екран* 7–8 (листопад – грудень 1961): 3.

⁶¹ *Український голос*, 11 липня 1962.

⁶² *Winnipeg Tribune*, May 3, 1965.

⁶³ *Українські вісті*, 2 вересня 1965.

⁶⁴ *Український голос*, 5 лютого 1964.

⁶⁵ “Tributes to the Senator,” in Yuzyk, *For a Better Canada: A Collection of Selected Speeches*, 342.

“Ми ніколи не повинні забувати, що в тих поневолених країнах горить полум’я свободи, серед свободолюбивих людей. Наші серця є з ними. Вже незабаром прийде час і над золотоверхим Києвом засвітить сонце волі”⁶⁶.

Або промова під час зустрічі з українцями Едмонта 29 серпня 1965 р.:

“День, коли Україна стане незалежною прийде; може навіть скоріше, ніж ми сподіваємось [...]. Коли великі брами Києва відкриються для волі, коли великі дзвони знову загомонять про незалежність народу, то це буде радість не тільки для українського народу, але й для усіх канадців”⁶⁷.

Аналіз дебатів у Палаті громад канадського парламенту дає підстави стверджувати, що Дж. Діфенбейкер не упускав нагоди нагадати очільникам зовнішньополітичного відомства про необхідність щоразу звертати увагу радянському керівництву на потребу дотримання основних принципів Статуту ООН. Наприклад, перед виїздом у 1966 р. державного секретаря Канади у закордонних справах Пола Мартіна-старшого до Москви, Дж. Діфенбейкер рекомендував йому заявити “від імені канадського народу, що СРСР повинен дотримуватися хартії Об’єднаних Націй і гарантувати поневоленим народам – Україні, балтійським країнам та іншим – право на самовизначення”⁶⁸. Коли ж П. Мартін-старший 3 листопада 1966 р. під час свого звіту в Палаті громад про діяльність зовнішньополітичного відомства і заявив, що під час візиту не випало нагоди порушити означену тему через першочерговість вирішення інших проблем (мова про війну у В’єтнамі. – Р. С.), обуренню Дж. Діфенбейкера не було меж⁶⁹.

Дж. Діфенбейкер був прихильником мирних форм досягнення української незалежності і взагалі будь-яких дій у межах правового поля. Наприклад, коли під час відзначення у листопаді 1967 р. 50-ї річниці жовтневого перевороту окремі українські демонстранти під радянським посольством в Оттаві закидали будівлю амбасаді камінням, яйцями і пляшками з червоною фарбою, політик різко засудив їхні дії⁷⁰. Попри масштабну критику Радянського Союзу, колишній прем’єр-міністр допускав діалог з його керівництвом стосовно питань гуманітарного характеру. Наприклад, після того, як 1967 р. Канада і СРСР підписали договір, який передбачав відкриття нових консульств у довільних містах обох країн, Дж. Діфенбейкер став ратувати за відкриття канадського консульства у Києві. У 1969 р. канадський політик відвідав столицю УРСР і в розмові з київськими урядовцями порушив питання відкриття консульства Канади в українській столиці⁷¹. Візит Дж. Діфенбейкера став цілковитою несподіванкою

⁶⁶ “Діфенбейкер осудив московський колоніалізм,” *Екран* 13 (лютий – квітень 1964): 6.

⁶⁷ *Українські вісті*, 2 вересня 1965.

⁶⁸ *Український голос*, 16 листопада 1966.

⁶⁹ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 27th Parl., 1st sess., 1966, vol. 9, 9476.

⁷⁰ *Ottawa Citizen*, November 8, 1967.

⁷¹ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 2^d sess., 1970, vol. 1, 474.

для канадського політикуму, навіть якщо й брати до уваги той факт, що світ вступив у період розрядки міжнародної напруги. Газета “Канадський фермер” *post factum* не без подиву констатувала: “Тепер переминуло 10 років від часу, коли Джон Діфенбейкер, як прем’єр-міністр, говорив про визволення України з комуністичного ярма. Замітним є, як далеко змінилися речі...”⁷².

Радянська преса природно промовчала про візит колишнього прем’єр-міністра Канади до Києва, немов подібні події траплялися в історії щоденно і не варті уваги. Щобільше, виник скандал, пов’язаний із видворенням з Радянського Союзу канадського журналіста Аарона Ейнфранка, який з-поміж іншого, описував подорож Дж. Діфенбейкера⁷³. Загальну інформацію про київський вояж канадського політика можна було почерпнути з публікації із красномовною назвою “*The Chief in Form*” у впливовій газеті “*Toronto Daily Star*”. Зокрема, Дж. Діфенбейкер звернув увагу керівництва УРСР на те, що згідно конституції Україна формально суверенна держава і висловив жаль, що українці не мають можливості вільного виїзду з України до Канади, щоб відвідати своїх родичів⁷⁴. 24 січня 1970 р. торонтський відділ КУК влаштував у готелі “*Royal York*” святкове зібрання на пошану Дж. Діфенбейкера, під час якого політик поділився враженнями з візиту до Києва⁷⁵.

На парламентських слуханнях 20 квітня 1970 р., за участю державного секретаря у закордонних справах Мітчела Шарпа, Дж. Діфенбейкер у черговий раз порушив питання відкриття консульства Канади у Києві. Свою позицію він аргументував тим, що існує потреба спростити процедуру взаємних відвідин, оскільки “багато канадських українців прагнуть відвідати батьківські землі, так само як і багато тих, хто живе в Україні, мають бажання навідати рідних у Канаді”⁷⁶. Закономірно, що канадський уряд не міг нав’язувати свою думку радянській стороні, яка із зрозумілих причин не розглядала столицю УРСР місцем осідку консульства однієї з країн Заходу. З іншого боку, відсутність можливості укладати міждержавні договори та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками, позбавляла підстав трактувати республіку повноцінним суб’єктом міжнародних відносин⁷⁷.

Питання відкриття канадського консульства у Києві знову актуалізувалося напередодні державного візиту нового прем’єр-міністра Канади П’єра Елліота Трюдо до Радянського Союзу. 17 травня 1971 р. на прес-конференції у Вінніпегу Дж. Діфенбейкер наголосив, що П. Трюдо зобов’язаний порушити питання відкриття консульства у Києві, переслідування дисидентів усупереч Загальній

⁷² Канадський фермер, 31 травня 1971.

⁷³ “Викинули канадського журналіста,” *Екран* 47–50 (вересень 1969 – квітень 1970): 11.

⁷⁴ *Toronto Daily Star*, October 25, 1969.

⁷⁵ “Дати свободу Україні,” *Екран* 47–50 (Вересень 1969 – квітень 1970): 28.

⁷⁶ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 2d sess., 1970, vol. 6, 6037.

⁷⁷ Theofil Kis, *Le fédéralisme soviétique. Ses particularités typologiques* (Ottawa: Éditions de l’Université d’Ottawa, 1973), 90–91.

декларації прав людини 1948 р. та дотримання загальних принципів Статуту ООН, включно з питанням самовизначення народів⁷⁸. Ліберальний уряд П. Трюдо не надто прихильно ставився до ідеї відкриття додаткових консульств узагалі, пояснюючи це банальною фразою “*немає людей, немає грошей*”. Іншим аргументом проти відкриття канадського консульства у Києві було побоювання, що СРСР може трактувати такий крок як неприхильний акт “підтримки українського сепаратизму”⁷⁹. Звісно подібне пояснення не витримує критики, бо: по-перше, у Києві на той час уже діяло сім консульств зарубіжних країн (щоправда, винятково країн соцтабору); по-друге, відкриття консульства СРСР у Монреалі (Квебек) могло ж так само розцінюватися канадцами, як підтримка квебекського сепаратизму.

Підготовка і сам візит П. Трюдо у травні 1971 р. до Радянського Союзу й до Києва зокрема, стали предметом гострих дискусій у канадському політикумі. Українське питання підхопила опозиційна Прогресивно-консервативна партія Канади, в середовищі якої своєю активністю виділявся Дж. Діфенбейкер. 19 травня 1971 р. на парламентському засіданні колишній прем'єр-міністр звернувся до державного секретаря у закордонних справах М. Шарпа із запитанням: “*Чи плануєте Ви у Москві порушити питання надання кремлівським урядом дозволу народам Естонії, Латвії, Литви, України й іншим поневоленим народам провести вільні вибори?*”⁸⁰. Відповідь М. Шарпа була достатньо дипломатичною: “*Під час візиту до Радянського Союзу прем'єр-міністр зачепить ті питання, які стосуються канадців і питання, яке озвучив достойний депутат, безперечно, буде серед них*”⁸¹. Але на цьому діалог двох політиків не завершився, бо Дж. Діфенбейкер поцікавився, чи обговорюватимуть відкриття у Києві канадського консульства. Почувши негативну відповідь, Дж. Діфенбейкер збентежився: “*Невже питання, яке стосується сотень тисяч канадців українського походження є неважливим?*”⁸². Подібних парламентських діалогів і дискусій можна навести досить багато. Коли в Палаті громад розглядали питання, пов'язані із зовнішньою політикою Канади, неодмінною складовою цих слухань був емоційний діалог між Дж. Діфенбейкером і М. Шарпом.

Державний візит прем'єра П. Трюдо до СРСР, що тривав з 17 до 28 травня 1971 р., часто називають вершиною канадсько-радянських міждержавних відносин епохи “холодної війни”⁸³. 19 травня 1971 р. П. Трюдо і Л. Брежнев підписали у Москві Протокол про консультації з важливих міжнародних питань і

⁷⁸ Канадійський фермер, 24 травня 1971.

⁷⁹ Микола Колянківський, “Моя подорож до України з прем'єром Канади,” *Ми і світ* 162 (1971): 21.

⁸⁰ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 3d sess., 1971, vol. 6, 5956.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*

⁸³ Black, *Canada in the Soviet Mirror*, 271.

двосторонніх відносин. Попри показове виявлення люб'язності канадський прем'єр відверто говорив про існування розходжень між двома країнами⁸⁴.

Крім Москви, канадський гість 20–22 травня 1971 р. також відвідав Київ. Прибуття чинного прем'єр-міністра західної держави до української столиці на той час було безпрецедентною подією і, значною мірою, мало політичний характер⁸⁵. У своєму виступі під час святкової вечері П. Трюдо, зокрема, відзначив декілька важливих моментів, що за радянської дійсності могло тлумачитися неоднозначно:

“Мій приїзд є виявом вдячності Канади за той вклад, який в нашій країні вносять численні талановиті і працьовиті громадяни українського походження, що живуть нині в Канаді [...]. Українці становлять одну з численних громад Канади [...]. вони зберігають свої національні звичаї і звички, і багато які з них протягом життя ряду поколінь продовжують вільно говорити своєю рідною мовою [...]. Пане Голово, ті з ваших співвітчизників, які проживають тепер у Канаді, хоч і перебувають на відстані багатьох тисяч миль від України, живуть в країні з конституційною системою, по формі в чомусь подібною до тієї, яка існує в Радянському Союзі. Канада, як і СРСР, обрала для себе федеральну систему управління, за якою юрисдикція поділяється між центральним урядом країнами і урядами її складових частин [...]. Сьогодні ми, Ваші канадські гості, вітаємо Київ – матір руських міст [...]. Я піднімаю тост за Вашу Республіку, за великий український народ!”⁸⁶.

Фраза П. Трюдо про подібність федеративних систем СРСР і Канади викликала хвилю обурення у канадській пресі, адже “жоден з канадських лідерів досі не додумався до такого порівняння”⁸⁷. 26 травня 1971 р. Президія Конгресу українців Канади (КУК) скерувала телеграму державному секретареві у закордонних справах Канади М. Шарпу, в якій засудила порівняння канадської та радянської федеративних систем⁸⁸. Розмірковуючи над цим порівнянням, Дж. Діфенбейкер назвав заяви Трюдо “безвідповідальними” і такими, що “сприяють комуністичній пропаганді”⁸⁹. На черговому засіданні Палати громад, коли очільник зовнішньополітичного відомства розповідав депутатам про результати візиту до Радянського Союзу, Дж. Діфенбейкер намагався з'ясувати, чи канадська делегація порушувала питання стану прав людини в СРСР та перспективу відкриття консульства у Києві. М. Шарп відповів лаконічно в дипломатичному стилі: “Дискутувалося основне питання – обміну і візитів канадців до Радянського Союзу і радянських громадян до Канади”⁹⁰. Либонь,

⁸⁴ *Известия*, 19 мая 1971.

⁸⁵ Колянківський, “Моя подорож до України з прем'єром Канади,” 25.

⁸⁶ “Промова прем'єр-міністра П. Е. Трюдо,” *Ми і світ* 162 (1971), 81–83.

⁸⁷ *The Montreal Gazette*, May 22, 1971.

⁸⁸ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 3d sess., 1972, vol. 2, 1226–1227.

⁸⁹ *The Montreal Gazette*, May 29, 1971.

⁹⁰ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 3d sess., 1971, vol. 6, 8854.

така відповідь не задовольнила Дж. Діфенбейкера, котрий резюмував: “*Це не намагання вирішити проблему, це спроба знайти виправдання*”⁹¹. І хоч у подальшому розглядалося питання виділення коштів для відкриття нових консульств у Загребі та Києві⁹², радянська сторона щойно у листопаді 1989 р. надала принциповий дозвіл на створення канадського представництва в українській столиці⁹³.

Невдовзі Дж. Діфенбейкеру випала нагода поставити незручні запитання особисто Голові Ради Міністрів СРСР Олексію Косигіну, під час візиту останнього у жовтні 1971 р. до Канади. На засіданні комітету у закордонних справах Палати громад 20 жовтня 1971 р. Дж. Діфенбейкер поцікавився позицією СРСР щодо відкриття у Києві канадського консульства та переслідуванням українських дисидентів. Уникнувши чіткої відповіді, О. Косигін наголосив, що в Радянському Союзі “*успішно розв’язане національне питання*”, либонь непрямо натякаючи канадським парламентарям на проблему квебекського сепаратизму⁹⁴.

Тим часом, у своєму виступі 29 лютого 1972 р. Дж. Діфенбейкер гостро розкритикував чинного прем’єр-міністра Канади і його політику стосовно Радянського Союзу, а також акцентував увагу присутніх на новій хвилі політичних переслідувань українців:

“Косигін, коли перебував тут (у Канаді – Р. С.) сказав, що любить мир. Він усміхнувся, коли це промовив. Нині Брежнєв і Косигін відроджують сталінські репресії [...]. Коли беремо до уваги український народ, одинадцять його лідерів заарештовані, і не тому, що закликали до революції, а тому що критикували неспроможність радянського уряду жити згідно з принципами Об’єднаних Націй. Зараз ми спостерігаємо нову хвилю російського переслідування українців”⁹⁵.

Власне, привернення уваги до стану дотримання прав людини стало одним із напрямів діяльності Дж. Діфенбейкера. На початку 1972 р. під час прес-конференції у Вінніпегу повідомлено “На запрошення КУК, в імені Світового конгресу вільних українців і його Комісії з прав людини, бувший прем’єр Джон Діфенбейкер погодився покликати до життя *Міжнародний комітет оборони (в авторському тексті – “захисту”*. – Р. С.) *прав людини* та бути його головою, як основник”⁹⁶. Завдання цього комітету полягало в інформуванні світової спільноти про реальний стан дотримання прав людини в УРСР та порушення на

⁹¹ Canada. House of Commons Debates. Official Report. 29th Parl., 1st sess., 1973, vol. 4, 4254.

⁹² “Дальший крок на шляху відкриття канадського представництва в Києві,” *Mu i svit* 168 (1972): 58.

⁹³ “Письмо Министра иностранных дел СССР Чрезвычайному и Полномочному Послу Канады в СССР, Москва, 22 ноября 1989 года,” доступ отримано 25 липня 2016, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/124_017.

⁹⁴ “Canadian-Soviet Exchange, November 2, 1971,” in Yuzyk, *For a Better Canada: A Collection of Selected Speeches*, 275–276.

⁹⁵ Canada. House of Commons Debates. Official Report. 28th Parl., 3^d sess., 1972, vol. 1, 377–378.

⁹⁶ *Український голос*, 1 березня 1972.

різноманітних міжнародних форумах питання ув'язнення дисидентів⁹⁷. Дж. Діфенбейкер заявляв: “Увага повинна бути спрямована на той факт, що сьогодні українські письменники, літературні критики, журналісти, професори і студенти запроторені до в'язниць і психіатричних лікарень за обстоювання власної думки, мовної і культурної свободи – свободи, гарантованої конституцією СРСР”⁹⁸.

Водночас Дж. Діфенбейкер “критично висловлювався про Канаду з приводу того, що вона не починає на форумі ООН жодної акції проти радянського утиску прав людини та всіх меншин”⁹⁹. Виступаючи у Палаті громад 12 вересня 1973 р., Дж. Діфенбейкер звернувся до прем'єр-міністра П. Трюдо із закликом подати персональний протест “проти ув'язнення сотень письменників, інтелектуалів і волелюбних людей, що нагадує панування сталінського терору” в Радянському Союзі і передусім в країнах Балтії та Україні¹⁰⁰. П. Трюдо, із притаманною йому дипломатичною ввічливістю, наголосив на постійних консультаціях між урядами двох держав, під час яких канадська сторона м'якими заявами (*bland statement*) намагається схилити радянське керівництво до дотримання прав людини¹⁰¹.

З часу створення Міжнародного комітету захисту прав людини Дж. Діфенбейкер анонсував залучення до спільної роботи авторитетних політиків із західноєвропейських країн, зокрема з Великої Британії¹⁰². Крім того, у своїй діяльності Міжнародний комітет співпрацював із Комісією з прав людини Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ), очолюваної сенатором П. Юзиком, що передбачало відповідне рішення у січні 1973 р.:

“Комісія має продовжувати свою працю по лінії оборони прав українського народу на форумах міжнародних організацій, підтримуючи акції Міжнародного Комітету оборони прав людини, організованого дост. Джоном Діфенбейкером”¹⁰³.

Проте вже 23 березня 1974 р. Комісія з прав людини СКВУ достатньо негативно відреагувала на ефективність Міжнародного комітету, очолюваного колишнім канадським прем'єром: “Комісія Дж. Діфенбейкера не виправдала себе і не виконала своїх завдань, але її mimo всего слід залишити і якщо заіснують пригоди обставини заактивізувати”¹⁰⁴. Через відсутність

⁹⁷ “Diefenbaker Heads Defense Committee,” *Екран* 61–62 (січень–квітень 1972): 28.

⁹⁸ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 29th Parl., 1st sess., 1973, vol. 4, 4254.

⁹⁹ *Український голос*, 7 березня 1973.

¹⁰⁰ *Canada. House of Commons Debates. Official Report*. 29th Parl., 1st sess., 1973, vol. 6, 6459.

¹⁰¹ *Ibid*, 6460.

¹⁰² “Комісія прав людини секретаріату СКВУ,” у *Другий світовий конгрес вільних українців*, 151.

¹⁰³ Документи (листування з організаційних питань, звіти, резолюції, проекти планів та ін.) Комісії прав людини, б.д., ф. 36, оп. 1, спр. 39, Світовий конгрес вільних українців, Центральний держаний архів зарубіжної україніки, Київ, Україна (далі – ЦДАЗУ), арк. 186.

¹⁰⁴ Документи (протоколи засідань, звіти, пропозиції, пресові комунікати, заклики, листування з організаційних питань, вирізки з газет та ін.) Комісії з прав людини, 23 березня 1974 р., ф. 36, оп. 1, спр. 37, Світовий конгрес вільних українців, ЦДАЗУ, арк. 11.

системної роботи комітету Дж. Діфенбейкер продовжував спорадично реагувати на ті чи інші факти нових порушень прав людини в УРСР. Наприклад, у липні 1974 р. він брав участь у демонстрації голодуючих українських студентів на захист ув'язненого історика Валентина Мороза перед амбасадой Радянського Союзу в Оттаві¹⁰⁵.

Одну з причин низької ефективності комітету Дж. Діфенбейкера історик і громадський діяч Василь Верига вбачав у творенні нових, подібних за своєю суттю організацій: “Після цього було створено ще одну “міжнародню” організацію, яку очолив д-р Д. Квітковський*. Невже ж не було вказаним включитися в організацію, очолену Діфенбейкером, а треба було традиційно, по-українськи, творити ще одну”¹⁰⁶. Зі свого боку можемо припустити, що на заваді активності Міжнародного комітету захисту прав людини стояла передусім відсутність належного фінансування й відповідного апарату, з чим, скажімо, стикалася Комісія з прав людини СКВУ¹⁰⁷.

Попри все, роль Дж. Діфенбейкера в обстоюванні національних прав українців не можна недооцінювати. У 1976 р. колишнього канадського прем'єра відвідав предстоятель УГКЦ кардинал Йосиф Сліпий, котрий висловив вдячність за сприяння у звільненні його з табору після багатьох років ув'язнення¹⁰⁸. До слова, Дж. Діфенбейкер був дуже високої думки про кардинала, що засвідчують теплі згадки про священнослужителя у мемуарах політика¹⁰⁹. Показово, що він називав Йосифа Сліпого “високим трибуном Свободи” (“towering tribune of Freedom”)¹¹⁰.

Українська громада Канади не обходила увагою заслуги Дж. Діфенбейкера. Наприклад, поетеса Мира Лазечко-Гаас присвятила політикові англomовну поему, яку вперше прочитала на бенкеті під час шевченківських днів¹¹¹. На замовлення провінційної Саскачеванської ради КУК з нагоди 80-річчя Дж. Діфенбейкера йому вручили скульптурне погруддя, виконане відомим мистцем Леонідом Молодожанином (Лео Молом)¹¹². 19 травня 1978 р. на церемонії у Саскачеванському університеті ректор Українського вільного університету

¹⁰⁵ *Український голос*, 9 жовтня 1974.

* Мова, вочевидь, про Світову організацію свободи, очолювану д-ром Денисом Квітковським.

¹⁰⁶ “Другий світовий конгрес українців,” у Василь Верига, *Слово і чин. Вибрані статті, доповіді, розвідки, життєписи. 1946–1988*, упоряд. і автор передмови Микола Литвин (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001), 157.

¹⁰⁷ Документи (листування з організаційних питань, звіти, резолюції, проекти планів та ін.) Комісії прав людини, б.д., ф. 36, оп. 1, спр. 39, Світовий конгрес вільних українців, ЦДАЗУ, арк. 187.

¹⁰⁸ *Український голос*, 10 листопада 1976.

¹⁰⁹ Diefenbaker, *One Canada. Memoirs*, 135–136.

¹¹⁰ “Notes of a speech by the Rt. Hon. John G. Diefenbaker, P. C.,” у *Другий світовий конгрес вільних українців*, 285.

¹¹¹ *Український голос*, 9 серпня 1961.

¹¹² *Український голос*, 10 грудня 1975.

(УВУ), проф. Володимир Янів вручив Дж. Діфенбейкеру диплом почесного доктора УВУ, відзначивши того “за заслуги і внесок у справу вільної України”¹¹³.

* * *

Отже, винесену в заголовок статті фразу Дж. Діфенбейкера “*the West must speak out*” (“Захід повинен говорити”) можна вважати своєрідною програмою актуалізації українського питання у світовій політиці часів “холодної війни”. Та обставина, що публічним виразником і фактичним адвокатом прав українців на міжнародній арені стала Канада – учасник G-7 і НАТО, надало українському питанню значущості. Прем’єр-міністр Канади став найяскравішим виразником концепції колоніального статусу Української РСР серед західних політиків, перманентно наголошуючи на потребі гарантувати право поневоленого народу на самовизначення. Безумовно, вирішальним чинником у виробленні цього напрямку став вплив україноканадського середовища, опосередковано причетного до формування політичного світогляду багатьох державних діячів Канади новітнього періоду і Дж. Діфенбейкера зокрема.

Значення діяльності Дж. Діфенбейкера полягає у тому, що він уперше на найвищому міжнародному рівні системно заговорив про порушення національних прав українців у Радянському Союзі. Щобільше, своїми діями він *de facto* окреслив рамки політики Канади в українському питанні, якої значною мірою дотримувалися усі наступні уряди, передусім консервативного спрямування. Саме в цьому можна вбачати причину того, що після розпаду Радянського Союзу політика канадських урядів, як консервативних, так і ліберальних, стосовно України якісно вирізняється на тлі європейських партнерів Києва.

¹¹³ Сергій Радчук, *Я обрав Канаду: Спогади*, пер. з англ. Наталії Волошинович (Луцьк: Вежа, 2008), 49.

**“THE WEST MUST SPEAK OUT...”:
JOHN DIEFENBAKER ABOUT THE
NATIONAL RIGHTS OF UKRAINIANS IN THE SOVIET UNION**

Ruslan SIROMSKYI

The Ivan Franko National University of Lviv,
The Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The activity of Canadian Prime Minister John Diefenbaker to protect the Ukrainians' national rights in Soviet Union is analyzed. It was the time of the Cold War, when the great divide between the Soviet Union and the Canada contained a many points. In particular, as Prime Minister, he called Soviet Government to protect human rights, stop arrest of dissidents, and to allow free elections. The violation of constitutional rights guaranteed in the Ukrainian SSR, prosecution of dissidents, the implementation of people's right to self-determination, the openings of the Canadian Consulate in Kyiv were main issues that Canadian politician raised in public discourse in Canada.

Diefenbaker was certainly more outspoken than his predecessors and used anti-communist rhetoric. He enjoyed speaking to audiences of Canadian Ukrainians, always stressing his sympathy with their aims. Diefenbaker named Canada's first Ukrainian-Canadian Cabinet Minister Politician (Michael Starr) and appointed the second senator of Ukrainian descent (Ivan Hnatyshyn). He often quoted passages from the poems Taras Shevchenko, interested in Ukrainian history, and believed in the establishment of Ukrainian nationhood.

Separately traced J. Diefenbaker' activities and initiatives in the international arena. The most famous speech made by John Diefenbaker on the problem of relations with the Soviet Union was his call in the United Nations for the Russians to explain why they continue to maintain several millions of Eastern Europeans in a state of colonial servitude to the Russian imperial system. Diefenbaker's speech on September 26, 1960 was a direct challenge to the Soviet leader Mykyta Khrushchev, who was personally leading the Soviet delegation to the Assembly of the United Nations. The speech had world reaction and was a sensation among the most delegations. Its impact was immediate upon Canadians of Eastern European descent whose homelands are within the communist totalitarian system. Diefenbaker's rhetoric caught the public mood among Canadian Ukrainians. It was a challenge voiced by a new hero, in the eyes of those people who came from the forgotten nations in Eastern Europe. Instead, the Soviet press attacked Diefenbaker's statements as "slanderous".

After retiring from the post of Prime Minister, Diefenbaker led the International Committee for Human Rights. He was meeting with the world's politicians and raised the issue with respect to violations of constitutional rights of Ukrainians within Soviet Union. As leader of the conservative opposition in parliament, he repeatedly raised the issue of opening the Consulate of Canada in Kyiv. In 1969 he visited the capital of the Ukrainian SSR and in conversation with it officials sought the opening of the Consulate of Canada in the Ukrainian capital. Diefenbaker was one of the few world leaders who tried to implement the Ukrainian issue to the world agenda and stressed that "the West must speak out". Prime Minister of Canada was the most prominent spokesman the concept of the colonial status of the Ukrainian SSR among Western politicians. Their actions outlined Canada's policy framework on the Ukrainian question, which largely followed all subsequent governments.

Key words: J. Diefenbaker, human rights, self-determination, dissidents, Canada, Ukrainian SSR, Consulate, United Nations.

REFERENCES

- Black, Joseph. *Canada in the Soviet Mirror: Ideology and Perception in Soviet Foreign Affairs, 1917–1991*. Ottawa: Carleton University Press, 1998.
- Canada. *Debates of the Senate. Official Report (Hansard)*. 28th Parl., 3d sess., 1971, vol. 2.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 21st Parl., 3d sess., 1956, vol. 7.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 24th Parl., 4th sess., 1961, vol. 3.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 27th Parl., 1st sess., 1966, vol. 9.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 2d sess., 1970, vol. 1.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 3d sess., 1971, vol. 6.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 3d sess., 1972, vol. 1.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 28th Parl., 3d sess., 1972, vol. 2.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 29th Parl., 1st sess., 1973, vol. 4.
- Canada. *House of Commons Debates. Official Report*. 29th Parl., 1st sess., 1973, vol. 6.
- Canadian Tribune*. February 5, 1962.
- Champion, P. Christian. “Courting «Our Ethnic Friends»: Canadianism, Britishness, and New Canadians, 1950–1970.” *Canadian Ethnic Studies* 38, no. 1 (2006): 23–46.
- Dalnyi (Horhota), Mar’ian. *Vybrane: Liudy – podii – komentari*. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2007. (in Ukrainian).
- “Dalshyi krok na shliakhu vidkryttia kanadskoho predstavnytstva v Kyievi.” *My i svit* 168 (1971): 58. (in Ukrainian).
- “Daty svobody Ukraini.” *Ekran* 47–50 (veresen 1969 – kviten 1970): 28. (in Ukrainian).
- “Diefenbaker Heads Defense Committee.” *Ekran* 61–62. (siczen–kviten 1972): 28.
- “Diefenbaker John. Biography.” Accessed July 19, 2016. <https://www.collections.canada.gc.ca/primeministers/h4-3331-e.html>.
- Diefenbaker, G. John. *One Canada. Memoirs of the Right Honourable. The Tumultuous Years 1962–1967*. Toronto: MacMillan of Canada, 1977.
- “Difenbeiker osudyv moskovskiy kolonializm.” *Ekran* 13 (liutyi–kviten 1964): 6. (in Ukrainian).
- Dokumenty (lystuvannia z orhanizatsiinykh pytan, zvity, rezoliutsii, proekty planiv ta in.) Komisii prav liudyny, n. d., box 36, description 1, folder 39, Svitovyi kongres vilnykh ukrainsiv, Tsentralnyi derzhanyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky (further – TSDAZU), Kyiv, Ukraina. (in Ukrainian).
- Dokumenty (protokoly zasidan, zvity, propozyitsii, presovi komunikaty, zaklyky, lystuvannia z orhanizatsiinykh pytan, vyrizky z hazet ta in.) Komisii z prav liudyny, 23 March 1974, box 36, description 1, folder 37, Svitovyi kongres vilnykh ukrainsiv, TSDAZU, Kyiv, Ukraina. (in Ukrainian).
- Druhyi svitovyi kongres vilnykh ukrainsiv. Materialy – Rapport – Transacciones – Kongressberichte*. Toronto; New York; London: Harmony Printing Limited, 1986. (in Ukrainian).
- Editorial. “Prime Minister Trudeau’s Political Game.” *The Ukrainian Quarterly. A Journal of East European and Asian Affairs*, no. 3 (Autumn 1971): 229–236.
- Glazov, Jamie. *Canadian Policy toward Khrushchev’s Soviet Union*. Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2002.
- Haynes, John Earl, and Klehr Harvey. *Early Cold War Spies: The Espionage Trials that Shaped American Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- “He made it matter to be Canadian.” *A Globe and Mail Special* (January 2002): 1–2.

- Izvestiya*. 13oktiabria 1960; 19 maja 1971. (in Russian).
- “John Diefenbaker and the Canadian Bill of Rights.” Accessed July 19, 2016. <http://www.cbc.ca/archives/entry/john-diefenbaker-and-the-canadian-bill-of-rights>.
- “John Diefenbaker: A good prime minister?” Accessed July 7, 2016. <http://www.cbc.ca/archives/entry/john-diefenbaker-a-good-prime-minister>.
- “Kanadski vybory.” *Novi dni* 190. (November 1965): 1–2. (in Ukrainian).
- Kanadiiskyi farmer*. 24, 31 travnia 1971. (in Ukrainian).
- Kis, Theofil. *Le fédéralisme soviétique. Ses particularités typologiques*. Ottawa: Éditions de l'Université d'Ottawa, 1973.
- Koliankivskiy, Mykola. “Moia podorozh do Ukrainy z prem'ierom Kanady.” *My i svit* 162. (1971): 8–28. (in Ukrainian).
- Kravchuk, Petro. *Lysty z Kanady. Statti, narysy ta pamflety*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1976. (in Ukrainian).
- “KUK domahaietsia postavyty spravu moskovskoho koloniiializmu na naiblyzhchii sesii ON.” *Ekran* 10. (traven–serpen 1961): 4. (in Ukrainian).
- Literaturna hazeta*. 7, 11, zhovtnia 1960. (in Ukrainian).
- Lysiak-Rudnytskyi, Ivan. *Istorychni ese: v 2-kh tt*. Pereklad z anhl. Uliany Havryshkiv ta Yaroslava Hrytsaka. Kyiv: Osnovy, 1994. (in Ukrainian).
- Montreal Gazette*. May 22, 29, 1971.
- Newman, Peter. *Renegade in Power: The Diefenbaker Years*. Toronto: McClelland and Stewart Limited, 1973.
- Onufriiv, Marta. “John Diefenbaker – oboronets ponevolenykh ukrainsiv”. Dostup otrymano 7 lypnia 2016. <http://maidan.org.ua/static/mai/1184268959.html>. (in Ukrainian).
- Ottawa Citizen*. November 8, 1967.
- “Pismo Ministra inostrannykh del SSSR Chrezvychaynomu i Polnomochnomu Poslu Kanady v SSSR, Moskva, 22 noyabrya 1989 goda.” Dostup otrymano 25 lypnia 2016. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/124_017. (in Russian).
- “Promova prem'ier-ministra P. E. Trudo.” *My i svit* 162 (1971): 81–83. (in Ukrainian).
- Radchuk, Serhii. *Ia obrav Kanadu: Spohady*. Per. z anhl. Natalii Voloshynovych. Lutsk: Vezha, 2008. (in Ukrainian).
- Radianska Ukraina*. 7 zhovtnia, 1960. (in Ukrainian).
- Richardson, T. Burton. *Canada and Mr. Diefenbaker*. Toronto: McClelland and Stewart, 1962.
- Simpson, Erika. “New Ways of Thinking about Nuclear Weapons and Canada’s Defence Policy.” In *Diefenbaker’s Legacy*, edited by Donald C. Story and Bruce R. Shepard. Regina: Canadian Plains Research Centre, 1998: 27–41.
- Slade, Arthur. *John Diefenbaker. An Appointment with Destiny*. Montreal: XYZ Publishing, 2001.
- Sosnovskiy, Mykhailo. *Ukraina na mizhnarodnii areni: problemy i perspektyvy ukrainskoi zovnishnoi polityky*. Toronto; Ottawa: Vydavnytstvo Doslidnoho Instytutu Studiiium, 1966. (in Ukrainian).
- Toronto Daily Star*. July 8, 1957; October 25, 1969.
- Trudgen, P. Matthew, Joel J. Sokolsky. “The Canadian strategic debate of the early 1960s.” *International Journal* 67, no. 1 (2011–2012): 183–194.
- Ukrainski visti*. 2 veresnia 1965. (in Ukrainian).

- Ukrainskyi holos*. Veresen 18, 1957; Sichen 21, Lypen 15, 1959; Zhovten 5, 12, 1960; Serpen 9, 1961; Lypen 11, 1962; Liutyi 13, 1963; Liutyi 5, 1964; Lystopad 16, 1966; Berezen 1, 1972; Berezen 7, 1973; Zhovten 9, 1974; Hruden 10, 1975; Lystopad 10, 1976. (in Ukrainian).
- “Uryvok z promovy prem’iera Kanady na vidkrytti pam’iatnyka Shevchenka u Vinnipegu.” *Ekran* 7–8 (lystopad–hruden 1961): 3. (in Ukrainian).
- Vasyl Veryha. *Slovo i chyn. Vybrani statti, dopovidi, rozvidky, zhyttiepysy. 1946–1988*, edited by Mykola Lytvyn. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2001. (in Ukrainian).
- “Vidkryttia pam’iatnyka T. Shevchenkovi u Vinnipegu.” *Ekran* 5–6 (veresen–zhovten 1961): 6. (in Ukrainian).
- Winnipeg Free Press*. January 24, 1958.
- Winnipeg Tribune*. May 3, 1965.
- Volyniak, Petro. “Premier-ministr Kanady popav u tsil.” *Novi dni* 130 (lystopad 1960): 15–18.
- “Vykhodyt knyzhka poezii Shevchenka u trokh movakh.” Dostup otrymano 7 lypnia 2016. <http://www.infoukes.com/newpathway/38-2013-Page-12-1.html>. (in Ukrainian).
- “Vykynuly kanadskoho zhurnalista.” *Ekran* 47–50 (veresen 1969 – kviten 1970): 11. (in Ukrainian).
- Windsor Star*: September 26, 1960.
- Yuzyk, Paul. *For a Better Canada: A Collection of Selected Speeches Delivered in the Senate of Canada and at Conferences in Various Centres across Canada*. Toronto: Ukrainian National Association, 1973.
- Yuzyk, Paul. *Ukrainian Canadians: Their Place and Role in Canadian Life*. Toronto: Ukrainian Canadian Business and Professional Federation, 1967.

Стаття надійшла до редколегії 26.07.2016

Прийнята до друку 4.11.2016

